

Nijedan čovjek nije otok

Tema ovogodišnjeg pulskog sajma postala je neočekivano aktualna

Anne-Kathrin Godec

No man is an island, entire of itself; every man is a piece of the continent, a part of the main. If a clod be washed away by the sea, Europe is the less, as well as if a promontory were, as well as if a manor of thy friend's or of thine own were. Any man's death diminishes me because I am involved in mankind; and therefore never send to know for whom the bell tolls; it tolls for thee.

– John Donne¹

Kad smo odlučili da ovogodišnji sajam posvetimo temi *Otok – geto – azil*, ta je tema već imala društvenu snagu, izvjestan napon, postojalo je dovoljno pitanja bez odgovora, sve ono što je potrebno da se književni događaj od deset dana ispuni diskusijama i razgovorima. I na temelju novih izdanja na polju književne produkcije, hrvatske i prevedene, moglo se zaključiti da je tema već ušla u javni interes. Ali sve ono što se u mjesecima prije otvorenja 21. Sa(n)jam knjige u Istri dogodilo na europskim obalama i graničnim prijelazima, konkretno i na hrvatskim, razornu snagu koju je tema dobila, kako se tako reći razvila u jedinu relevantnu temu – i to ne samo iz političkih razloga, nego iz univerzalnih, bitnih za čovječanstvo – to nismo mogli naslutiti.

I kada čitamo Donneovu rečenicu u engleskom originalu, onako kako ju je pjesnik nekad napisao: "No man is an island", bez onoga "s" koje je riječ dobila tek poslije, otkrivamo jedno dodatno značenje. Nijedan čovjek nije I-land, "zemlja Ja"

Slike tisuća, milijuna ljudi koji kreću na put kako bi se iz svojih ratom i terorom opkoljenih domovina spasili bijegom u sigurnije susjedstvo ili kako se neki od njih čak upućuju na dugo, teško i opasno putovanje u Europu, to nas je pogodilo kao i mnoge druge. Koji doprinos, pitamo se, može jedan sajam knjiga i jedan književni festival donijeti u tim danima? Naravno onaj, koji uvijek donosi, a to je spajanje ljudi, mišljenja i pozicija, povezivanje stručnjaka i autora iz cijeloga svijeta koji će se baviti tim temama. Može zajedno s publikom naglas razmišljati, pronalaziti gledišta bitna za temu, istraživati ih s različitih strana. I tako pokrenuti nešto. Jer u tome je bit. Još prije nekoliko tjedana naš bi sajamski fokus bio jedan od mnogih drugih. Društveno, znanstveno, književno i političko

polje diskursa i dijaloga, ali svejedno samo jedan od mnoštva mogućih. Toga sada više nema. Stvarnost nas je prestigla. I baš ta dimenzija hitnosti i neodgovodnosti koja leži u pitanju o europskoj izbjegličkoj politici, a s time i azila, ta je hitnost izražena u pjesmi Johna Donnea s početka ovog eseja. I zato je i postala lajtmotiv za tekst koji se bavi sajamskim programskim izborom. Za uvod nekoliko riječi pjesmi, jer je istovremeno i uvod u naš tematski fokus.

Iako je John Donne (1572. - 1631.) gore citirane stihove napisao prije nekoliko stotina godina, iako su često citirane i korištene u raznim kontekstima (Hemingway je posudio prvi redak, Johannes Mario Simmel onaj zadnji, kao što je i nekoliko drugih pisaca knjigama dalo naslove po toj pjesmi, čak je snimljen i njemački film koji se zove *Nitko*

nije otok 2011. godine), svejedno se čini da je ta pjesma, koja je ujedno i jedna od najljepših u svjetskoj literaturi, idealni moto za naše događaje, ne samo zbog motiva otoka nego i zbog svoje strukture i zbog svih onih konotacija koje nosi u sebi.

Nijedan čovjek nije otok. Već je prvi stih apel, poziv. Poziv koji je u našem kontekstu zapravo začudan, jer se u književnom svijetu zaista najviše radi o produkcijama koje zahtijevaju izoliranost, samoću i distancu. Stvaranje književnosti jest samotni posao, a za čin čitanja potrebni su samo jedan čitatelj i jedna knjiga. Stvaratelji literature moraju se, bar u određenim fazama, povući da bi stvarali. Odmaknuti se od svega drugog što ih okružuje. I Shakespeareovu suvremeniku Johnu Donneu je bilo tako. Unatoč tome, John Donne počeo je s tom uvodnom rečenicom kojom je izrazio svojevrсни zaključak o ljudskoj prirodi koji vrijedi i za literaturu. Jer, iako se kreacija i percepcija književnosti događaju u izoliranosti, njihov je cilj povezivanje. Mi čitamo kako bismo se povezali s drugima, realnim ili fiktivnim likovima; isto tako pišemo kako bismo se spojili s nekim vanjskim svijetom, izmišljenim ili onim čitalačke publike. Književnost traga u prvom redu za dijalogom.

I kada čitamo Donneovu rečenicu u engleskom originalu, onako kako ju je pjesnik nekad napisao: "No man is an island", bez onoga "s" koje je riječ dobila tek poslije,

otkrivamo jedno dodatno značenje. *Ni jedan čovjek nije I-land, "zemlja Ja"*. Na to je već 1975. godine upozorio nedavno preminuli njemački kabaretist i pisac Dieter Hildebrandt i tu pjesmu čitao ovako: "Ovo je jedna od najjačih pjesama solidarnosti, pjesma velikog angažmana, moglo se reći da je svojevrsna prva Internacionala. Ovdje netko pjeva o altruizmu onako kako se to inače može naći samo u Bibliji. I unatoč epigramatici, unatoč nekoj sentencioznosti i karakteru apela, ovo je savršena pjesma."

Hildebrandt tada nije mogao znati da će na karti Europe u 2015. godini, znači četrdeset godina kasnije, postojati samo još zemlje *Ja*, male ego-zemlje, ego-pojedinci u vječnoj prisili samooptimiranja koji će se isključivo vrtjeti oko sebe. I da će živjeti u društvima koje im to omogućuju, čije će škole i institucije obrazovanja raditi na novim generacijama takvih ego-pojedinaca, živjet će u ekonomskim sistemima koji zahtijevaju takve individue. Ljude, otuđene jedne od drugih. Jesmo li možda zaista postali otoci? Svatko svoj otok? O tome bi se moglo govoriti i na sajmu.

DIJALEKTIKA SVIJETA I OTOKA

Taj komad zemlje o kojemu je ovdje riječ, okružen je morem, jezerom ili vodama rijeka, zemlja koja je odcijepljena od ostalog kopna. Motiv otoka star je skoro kao sama svjetska literatura. Najprije, naravno, mislimo na robinsonijade i s time na tu prarobinsonijadu Daniela Defoea, na priču o Robinsonu Crusoeu koji sam živi na otoku dok mu se Petko ne pridruži. On je čovjek koji se bori s nepoznatom prirodom koju tek treba iskusiti i upoznati. Mit otoka je, doduše, puno stariji. Može se naći već u *Odiseji*, a i nakon Homera mnogi su pisci govorili o otoku. Goethe na primjer, Jules

Horst Brunner, germanist koji se temeljito bavio toposom otoka u književnosti i napisao poetiku otoka, kaže: "Za prostor otoka je ključno procjenjivanje dijalektičnog odnosa 'svijeta' i 'otoka'. Otok može biti bolji ili lošiji od svijeta kojemu se suprotstavlja. Ne postoji treća mogućnost"

U okviru sajma Lampedusa će biti više puta u centru pažnje kao simbol izbjegličke krize - za neke kao prvo mjesto sigurnosti nakon bijega preko Sredozemnog mora, a za druge kao odredište na koje nikad ne stižu. Tko je dospio do Lampeduse, preživio je najopasniji dio putovanja. Mnogo izbjeglica ne stigne do obale

Verne, Jean Paul i drugi sanjali su san o samotnom preživljavanju na otoku. Otoci su savršene lokacije prosvjetljenih priča inicijacije i ponekad, kada se uzme u obzir kako Crusoe s Petkom govori o vjeri, čak priče o misionarenju. Za života tih autora neotkriveni otoci nisu više ni postajali, kao što ne postoje ni danas, no svejedno je čežnja za izoliranim životom u netaknutoj, drugima nedostupnoj prirodi, izrazito živa. Toliko su se neke nama poznate priče upisale u naša sjećanja, priče kao Ballantyneova *The Coral Island*, Stevensonov *Otok s blagom* i mnoge druge. Postoji ideja da će se čovjek na otoku nakon brodoloma (koji je vrsta čistilišta, brodolom je sam po sebi književni *topos*) susresti sa svijetom izvan poznatih

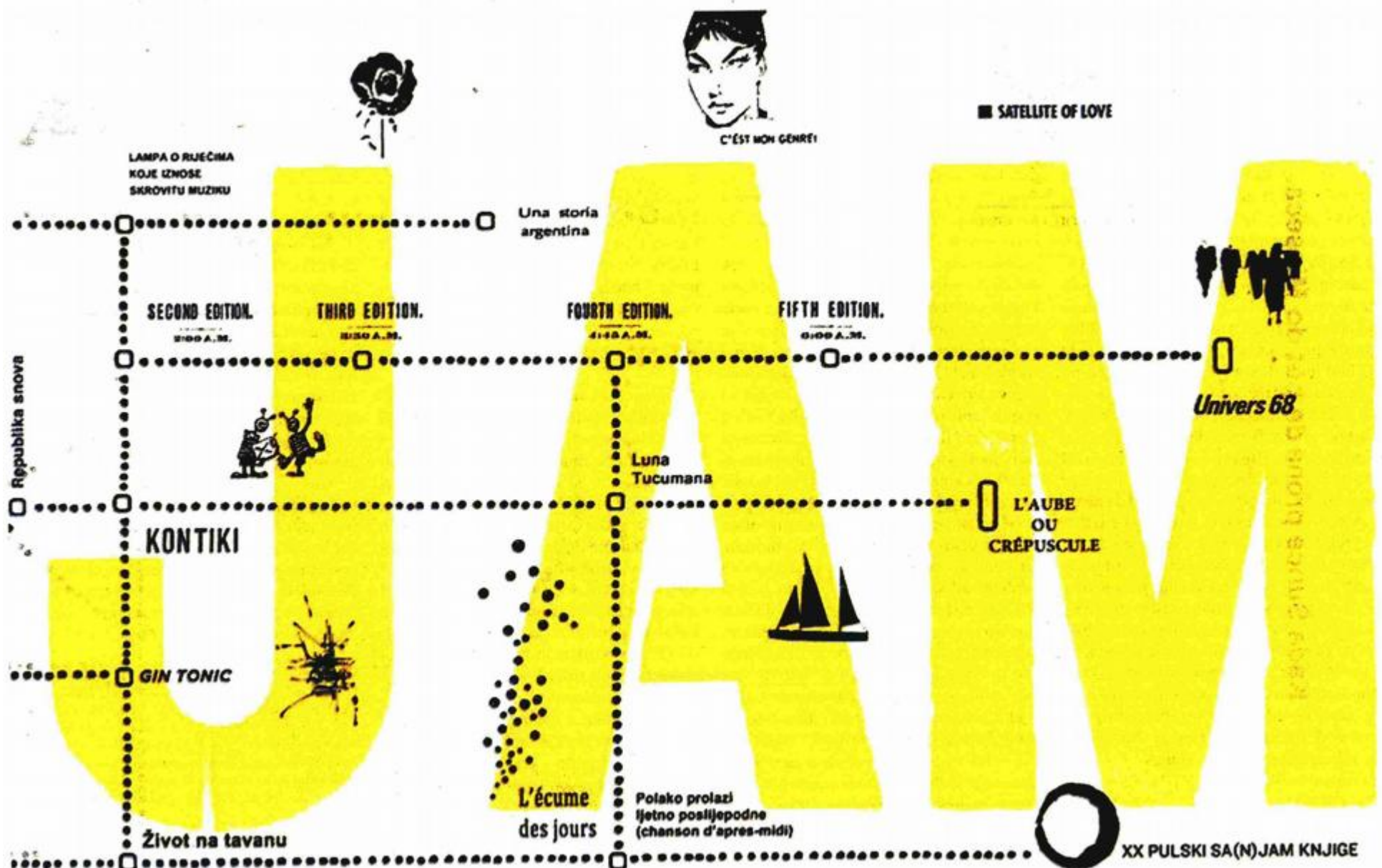
društvenih formi, mogao bi tamo ponovno krenuti od početka, sam ili sa šakom ljudi voditi život koji će svemu drugome nešto suprotstavljati. Kroz akcente u pripovijestima autori dolaze do različitih konstrukcija, stvaraju društvene, antropološke, religijske ili političke utopije, idealna društva u kojima bi mogla biti životna alternativa. Ili čine od otočnih priča distopije u kojima otok biva "loše" mjesto, što nam govori korijen grčkog pojma, to jest priče koja obično loše završava. Otoci su kompleksni kao život sam, skrivaju bezbroj izazova. Osim u literaturi, utopije i distopije pronalazimo u mnogim filmovima, holivudske produkcije se redovito vraćaju toposu, izuzetnu popularnost dostigla je i američka televizijska serija *Lost*.

Horst Brunner, germanist koji se temeljito bavio toposom otoka u književnosti i napisao poetiku otoka, kaže: "Za prostor otoka je ključno procjenjivanje dijalektičkog odnosa 'svijeta' i 'otoka'. Otok može biti bolji ili lošiji od svijeta kojemu se suprotstavlja. Ne postoji treća mogućnost." (1967)

Otok, sa svojom odcjepljenošću, ljude može voditi do srži, do egzistencijalnih pitanja o ljudskoj prirodi, može odlučivati o životu i smrti protagonista, ostvarivati snove o slobodi, može ih oplemeniti i širiti horizonte, a s druge strane biti zastrašujuće neprijazan i negostoljubiv. Istovremenost svih tih mogućnosti već stoljećima hrani mit o otoku.

I na ovogodišnjem Sa(n)jam knjige u Istri govorit će o tome na primjer Joachim Sartorius na promociji svoje knjige *Prinčevski otoci*, knjige o onim legendarnim otocima na kojima je neko vrijeme boravio. Ti Prens Adalari, kako se zovu na turskom jeziku, prirodna su senzacija nedaleko od milijunskog grada Istanbula, smješteni u Mramornom moru i obilježeni ljudskom poviješću. Sartoriusova poetska, promatrajuća i znatiželjna potraga je putopisni dokument, ali i knjiga čežnje koja uz traganje za povijesnim događanjima na tim mjestima predstavlja uglavnom jedno: svjedočenje o magnetizmu takvih mjesta, njihovoj samoći i distanci od životne stvarnosti, dostupne u petnaest minuta vožnje brzim brodom. Idealno mjesto na primjer za pisanje, jer se distancirani stav pisanja automatski zrcali u prostornom odmaku od kopna. Prinčevski otoci sa svojom vedrinom, tišinom i samoočom generatori su pripovijedanja. O tome piše Sartorius.

Još jedan gost sajma je Jon Kalman Stefansson, islandski pisac koji cijeli život živi na otoku, koji je radio i kao ribar i profesor na fakultetu, i još štošta drugo, te piše

o istim takvim ljudima. A najviše piše o prirodi koja ga okružuje, o dugim hladnim zimama u kojima se nebo i zemlja spajaju ne samo na horizontu. Njegova otočna književnost nema ništa zajedničkog s onim mitovima Južnog mora, ona govori o arhaičnoj prirodi i o ljudima izloženim toj nemilosti, kao i njezinoj nevjerojatnoj ljepoti.

U našem krajevima poznatiji po poetizaciji odrastanju čovjeka na moru ili otoku je talijanski pisac Erri de Luca. Na sajmu predstavlja knjigu *Irenina priča* koja govori o djetinjstvu djevojčice na grčkom otoku. Kao u svim njegovim knjigama, i ovdje susrećemo njegovu izvanrednu i tankočudnu prozu koja još u najmanjim i najjednostavnijim predmetima percepcije pronalazi auru poezije.

Pored književnog, mitskog i figurativnog otočnog mjesta postoje pravi otoci koji zbog geografskog položaja imaju posebno značenje u stvarnom i metaforičnom smislu. Otoci su idealna mjesta prostornog odstranjenja onog što čovjek na kopnu ne želi imati u vidljivom dosegu. Zbog toga su neki od otoka bili pretvarani u groblja, kroz cijelu su povijest neki od njih postajali zadnja životna stanica oboljelim od zaraznih bolesti i, na koncu, zatvori svake vrste često su bili smješteni na otoku. Alcatraz i Goli otok samo su dva primjera logora zatvorenika doslovno izbačenih i maknutih od ostalog društva na otoke s kojih nije postajala mogućnost bijega.

Otoci koji u našoj sadašnjosti igraju važnu ulogu i koji na taj način ulaze u našu percepciju nalaze se između europskog i afričkog kontinenta. Jedno takvo mjesto je Lampedusa, taj južni europski otok na Mediteranu, 205 kilometra od Sicilije i 130 kilometra od sjevernoafričke obale. U okviru sajma Lampedusa će biti više puta u centru pažnje kao simbol izbjegličke krize – za neke kao prvo mjesto sigurnosti nakon bijega preko Sredozemnog mora, a za druge kao određeno mjesto na koje nikad ne stižu. Tko je dospio do Lampeduse, preživio je najopasniji dio putovanja. Mnogo izbjeglica ne stigne do obale. Mediteran je općenito najopasnija granica na svijetu. Od 2000. godine pri pokušaju prijelaza poginulo je 23.000 ljudi. Još uvijek svakodnevno na Lampedusu stiže oko 2000 izbjeglica.

Slična je situacija na Lezbosu u Grčkoj, na koji preko Turske dolaze, primjerice, ljudi iz Sirije i Afganistana. Da bi stigli do obale do luke na drugoj strani otoka moraju pješaćiti 50 kilometara, jer gotovo da nema autobusa za njih. Ovih dana kreće jedna neprekinuta rijeka ljudi s jedne na drugu stranu otoka. U Grčkoj, kao i u mnogim zemljama na Balkanskoj rutu, pogotovo u Mađarskoj, izbjeglice ne mogu računati na pomoć službenih i državnih vlasti. Jedino im privatni dobrovoljni pomagači olakšavaju situaciju. Sa službene strane se u nekim zemljama događa ono suprotno – dižu se žice i ograde koje bi trebale spriječiti nastavak njihovog putovanja. Na našem će sajmu biti govora i o tome kako će se Europa nositi s dolaskom izbjeglica, koje bi političke promjene bile potrebne da se stvari za sve strane riješe. Je li europska politika zakazala? Gdje su europski propusti i odgovornosti za izbjegličku krizu? Kako politički intervenirati u zemljama iz koje izbjeglice dolaze? Na sajmu ćemo imati

Zajednička vanjska politika EU gotovo i ne postoji, kao što ne postoji ni zajednička politička vizija. Koji bi politički projekt mogao imati snagu, pitamo se, razviti novu zajedničku europsku utopiju?

razne tribine o temama nacija i migracija, o Lampedusi i drugim otocima značajnijim u kontekstu migracije.

AKO MORE ODNESE GRUDU ZEMLJE

Bavljenje temom *otoka, geta i azila* u društvenom je smislu uvijek razmišljanje o onom stranom, o drugome i o načinu kako se zajednica i individua prema tome ponašaju. Ta je tema predmet etnologije i sociologije. Na pulskom sajmu znanstvenici iz tih područja raspravljat će o psiho-socijalnim posljedicama migracije i o društvenim kontekstima vezanim uz pojave stranca u zajednici. Istovremenost blizine i daljine (Georg Simmel) u strancu unutar jednog društva još uvijek je neriješena karakteristika koja i dalje vodi do društvenih konflikata. U međusobnom ljudskom odnosu još uvijek dolazi do naglašavanja onog ne-zajedničkog, kojekakvih pojedinosti koje se onda munjevito tipiziraju. Georgu Simmelu je povijest europskih Židova već 1908. godine služila kao klasični primjer za povijest društvenog odnosa prema drugome, to jest za razmišljanje o subjektivnom i kolektivnom prisvajanju ili odbijanju drugog. Kulturna raznolikost i realna praksa u zemlji, jedan je od fokusa kojemu će se hrvatski nakladnici i knjižničari u sklopu sajma posvetiti.

U negativnom smislu društveni otoci postaju geta. Iako nisu okruženi morem, svejedno su četvrti ili kvartovi, maksimalno udaljeni od središta grada. Pojam geta u povijesti nije bio toliko negativno obilježen kao što je danas, nakon Drugog svjetskog rata. Prvi geto pojavljuje se u 16. stoljeću kao dio Venecije, takozvani "Ghetto nuovo", nova lijevaonica. U kasnom srednjem vijeku geta su bila četvrti ili ulice dodijeljene Židovima kao stambeni i trgovački kvart. Tek su nacionalsocijalisti za vrijeme Drugog svjetskog rata uspostavili geta kao mjesta za deportiranje Židove, u okupiranoj Poljskoj i u anektiranoj Čehoslovačkoj. Zastvorili su dijelove gradova i pod najgorim uvjetima smjestili ljude, prije nego što su ih poslali u logore uništenja. Ta geta su bila mjesta gladovanja, bolesti i bijede. Nakon

rata geta su ušla u književnost. Jedan od prvih pjesničkih spomenika bila je pjesma *Campo di Fiori* Czeslava Milosza koju je napisao za vrijeme ili odmah nakon Drugog svjetskog rata. Kako je okupaciju i rat osobno jedva preživio, mislio je na Giordana Bruna koji je umro na lomači i usporedio tu sliku sa žrtvama ustanka u Varšavskom getu, uspoređujući rimski Campo di Fiori s getom, u trenutku kada su "Haljine djevojaka lepršale/ Na tom vjetru od kuća u plamenu/ Smijala se vesela gomila". Do dana današnjeg Varšavski geto nitko nije uspio poetizirati na tako intenzivan način.

Slijedili su Andrzej Szczypiorski i drugi s prozama, na primjer Jurek Becker s knjigom *Jakov lažljivac*. Prije nekoliko godina švedski pisac Steve Sem-Sandberg u knjizi *Ubogi u Łódžu* ispričao je priču jednog geta baziranu na kronikama i protokolima iz Łódža. Nastao je detaljni i potresni dokument o bijedi, tuzi i očaju života i neživota tog mjesta.

KOME ZVONI?

Mjesto na kojemu je europska ideja jednom došla u središte pažnje bio je takozvani Euro-Majdan u cijeloj Ukrajini. Dok se prva ukrajinska Narančasta revolucija još borila za opća ljudska prava i za demokraciju, Euro-Majdan 2013./2014. konkretno je zazivao europsku ideju. Sjetimo se samo onih moćnih prizora tih dana koji su do nas stizali preko televizijskih ekrana i koji su nam tako slikovito ilustrirali koliko su različiti zahtjevi upućeni europskoj zajednici. U vremenima kada su bijesni i razočarani građani Španjolske i Francuske demonstrirali iz ekonomskih razloga i palili zastave Europske unije, na ukrajinskim ulicama ginuli su ljudi od snajperskih metaka, a njihova tijela pokrivena istim tamnoplavim zastavama sa zvijezdama. Prve žrtve ukrajinske krize poginule su doslovno za europsku ideju koja članovima te zajednice očito nije više u prvom planu. Europska unija je odavno postala zajednica različitih interesa – ekonomskih, političkih i nacionalnih – pri čemu nacionalni postaju, čini se, sve važniji od ostalih. Rezultat je jasni zaokret u smjeru nacionalizma

u mnogim zemljama našeg susjedstva. Ono što nedostaje je zajedničko razmišljanje koje bi se izrazilo u zajedničkoj europskoj vanjskoj politici. Zajednička vanjska politika gotovo i ne postoji, kao što ne postoji ni zajednička politička vizija. Koji bi politički projekt mogao imati snagu, pitamo se, razviti novu zajedničku europsku utopiju? Veselimo se što ćemo na 21. Sa(n)jam knjige u Istri i o tome razgovarati s ukrajinskim autorima Jurijem Viničukom i Oleksandrom Irvanecem.

U ovom trenutku najaktualnije vijesti, bilo da dolaze iz arapskog svijeta preko mora, bilo s hrvatskih, srpskih ili slovenskih granica na kojima se dnevno skuplja više tisuća izbjeglica, s otoka i obala Mediterana ili s kriznog "otoka"

Ukrajine, zahtijevaju ozbiljni javni dijalog, nove pozicije i vizije europske odgovornosti. Izgubili smo povjerenje u činjenicu da europska ideja o "ujedinjenju u raznolikosti" ima emancipacijski kapital i da taj kapital nosi svoju odgovornost. U tom smislu ne smijemo samo pitati koji je doprinos u prihvaćanju novih zemalja u zajednicu ili čak kritizirati članstvo nekih od onih 28 država koje čine tu zajednicu, nego se jednako moramo pitati koje su dugoročne posljedice neprimanja nekih zemalja za stabilnost europskog suživota. Koja je cijena odbijanja nekih od novih mogućih članova.

Zato apel Johna Donnea, koji nas živim glasom od prije preko nekoliko stotina godina doziva da ne zaboravimo kako "nijedan čovjek nije otok", nije samo filozofska i antropološka dužnost ovog trenutka nego i politička poruka, koliko god to idealistički zvučalo. Prošla su vremena u kojima nas se ticao samo naš uži krug djelovanja. Svaki čovjek – je li to Hrvat, Francuz, Nijemac ili jedan od izbjeglica na jednoj od europskih granica, je li građanin Ukrajine ili državljanin Irana, Sirije ili čak stanovnik teritorija pod nadzorom moćnika ISIS-a – svaki je čovjek dio čovječanstva i svaki nas se tiče. Baš kao što piše u Donneovoj pjesmi, "smrt svakog čovjeka smanjuje mene jer sam obuhvaćen u čovječanstvu".

Na ovogodišnjem sajmu želimo uvesti diskurs o tim temama. Želimo upozoriti na neodgodivost takvog diskursa. Pozvali smo sudionike koji zastupaju različita gledišta – književna, filmska, filozofska, sociološka i politička – pisce, znanstvenike i stvaratelje iz različitih područja umjetničkog i znanstvenog svijeta i mnogo očekujemo od živih debata, diskusija i promocija. Čekamo predstavljanja novih izdanja s nakladnicima, autorima i prevoditeljima.

Otok – geto – azil – nijedna tema sada nije važnija.

Nijedan čovjek nije otok, toliko znamo već iz prvog stiha Johna Donnea. Analogno, ni jedna zajednica, ni jedno društvo, ne može biti otok i isključiti se iz takvih debata. Shvaćamo to ozbiljno i ne pitamo kome zvono zvonit. Zvoni svima nama! **E**

Bilješke:

1 Nijedan čovjek nije otok, sasvim sam za sebe; svaki je čovjek dio kontinenta, dio zemlje, ako more odnese grudnu zemlju, Europe je manje, kao da je odnijelo nekakav rt, posjed tvog prijatelja ili tvoj vlastiti; smrt svakog čovjeka smanjuje mene jer sam obuhvaćen u čovječanstvu; i zato nikad ne pitaj kome zvono zvonit; tebi zvonit. (John Donne)